

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

КОМУНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»

ВЧИМОСЯ ЗДІЙСНЮВАТИ ПЕДАГОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

ПРОГРАМА
ДИСТАНЦІЙНОГО СПЕЦКУРСУ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-
КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Тьютор:

Норкіна Олена Валеріївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійного розвитку педагогів комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

Автор:

Норкіна О.В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійного розвитку педагогів комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

Рецензенти:

Т. К. Андрющенко – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри професійного розвитку педагогів комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»;

О.В. Крутенко – доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», кандидат педагогічних наук.

Програма дистанційного спецкурсу присвячена актуальним проблемам розвитку дослідницької компетентності педагогів. Спецкурс спрямований на засвоєння педагогами базових понять компетентності (дослідницька компетентність, компетентнісний підхід тощо), а також більш глибокому розумінню ними сутності дослідницької роботи вчителя та способів розвитку власної дослідницької компетентності в умовах післядипломної педагогічної освіти.

У спецкурсі представлено ефективні прийоми формування та розвитку дослідницьких вмінь та навичок педагогів, що сприяють набуттю важливих для здійснення дослідницької діяльності якостей; окреслено правила оформлення дослідницької роботи, що є необхідною передумовою її подальшої успішної презентації.

Для науково-педагогічних працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти, педагогічних працівників освітніх закладів.

Рекомендовано до друку вченою радою КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

Протокол № 3 від 31.08.2018 р.

Пояснювальна записка

Розвиток освіти в Україні сьогодні потребує кваліфікованих педагогічних працівників, що мають високу професійну підготовку та здатні до самостійної творчої роботи. Такі педагоги повинні орієнтуватись у нових наукових розробках із фаху, упроваджувати їх у навчальний процес та здійснювати власні педагогічні дослідження. Дослідницька компетентність педагога визначається досвідом та його індивідуальними здібностями, прагненням до самоосвіти, самовдосконалення, творчості.

Провідним завданням післядипломної освіти є формування педагога-дослідника, створення умов для стимулювання його дослідницької діяльності, яка дає змогу вчителю розвивати необхідні фахові уміння та навички, що забезпечують успішність його професійної діяльності.

Метою дистанційного спецкурсу «Вчимося здійснювати педагогічне дослідження» є розвиток дослідницької компетентності педагогів.

Спецкурс сприяє формуванню та розвитку необхідних для здійснення дослідницької діяльності професійних якостей, уміння швидко та творчо опанувати професійні знання й уміння та реалізувати їх у педагогічній практиці, розвиває здатність до конструктивної співпраці й партнерських стосунків, прагнення до освіти, самовдосконалення і творчості.

Дистанційний спецкурс «Вчимося здійснювати педагогічне дослідження» спрямований на реалізацію таких *завдань*:

➤ *Систематизувати знання щодо:*

- актуальності проблеми розвитку дослідницької компетентності педагогів задля підвищення якості освіти;
- сутності понять «компетенція», «компетентність» «дослідницька діяльність» та «дослідницька компетентність педагога»;
- особливостей та змісту дослідницької діяльності педагогів;

– основних вимог до педагогічного дослідження та алгоритму його проведення.

➤ *Сформуванати вміння (навички):*

– розкривати сутність понять «компетентність», «дослідницька діяльність», «дослідницька компетентність педагога», враховувати вимоги до формування та розвитку їх складових;

– ефективно розвивати дослідницьку компетентність педагогів через здійснення дослідницької діяльності;

– організувати педагогічне дослідження та презентувати його результати.

➤ *Розвинути установки до:*

– створення середовища для розвитку дослідницької компетентності педагогів в курсовий та міжкурсний періоди;

– аналізу та рефлексії;

– творчості;

– інноваційності.

Очікувані навчальні результати:

➤ *знання:*

– актуальності проблеми розвитку дослідницької компетентності педагогів задля підвищення якості освіти;

– сутності понять «компетенція», «компетентність», «дослідницька діяльність» та «дослідницька компетентність педагога»;

– особливостей та змісту дослідницької діяльності педагогів;

– основних вимог до педагогічного дослідження та алгоритму його проведення.

➤ *вміння:*

– розкривати сутність понять «компетентність», «дослідницька діяльність», «дослідницька компетентність педагога», враховувати вимоги до формування та розвитку їх складових;

– ефективно розвивати дослідницьку компетентність педагогів через здійснення дослідницької діяльності;

– організувати педагогічне дослідження та презентувати його результати.

➤ *установки до:*

– створення середовища для розвитку дослідницької компетентності педагогів в курсовий та міжкурсний періоди;

– аналізу та рефлексії;

– творчості;

– інноваційності.

Принципи побудови програми дистанційного спецкурсу:

– *принцип мотиваційного забезпечення освітнього процесу*, що передбачає формування позитивного ставлення педагогів до здійснення власної дослідницької діяльності, бажання презентувати результати цієї діяльності педагогічній громаді, розвивати дослідницьку компетентність задля підвищення якості освіти;

– *принцип комфортності* забезпечує створення при взаємодії з педагогами доброзичливої атмосфери, що допомагає їм розкривати свої ресурси і можливості та адекватно сприймати зворотній зв'язок, обмінюватися професійним досвідом при збереженні авторського права; створення умов для вільного вибору педагогами прийомів для розвитку власної дослідницької компетентності та використання їх для роботи з дітьми;

– *принцип індивідуалізації та диференціації* визначає врахування індивідуальних особливостей педагогів, їхніх здібностей та готовності до розвитку власної дослідницької компетентності, вибору способів, прийомів, темпу здійснення дослідницької діяльності;

– *принцип свідомості та активності* визнає роль власної активності педагогів у процесі формування та розвитку творчої особистості суб'єктів освітнього процесу, розвитку дослідницької компетентності. Передбачає

збалансованість змісту і форм подання інформації щодо дослідницької діяльності педагогів. Забезпечує умови для збагачення досвіду про особливості та способи розвитку дослідницької компетентності педагогів через активне відкриття, усвідомлення, засвоєння нових знань, умінь, навичок.

Теоретико-методологічним підґрунтям програми дистанційного спецкурсу є методологічні підходи:

– *компетентнісний підхід*, що є основою для розкриття сутності дослідницької компетентності педагогів, особливостей дослідницької діяльності вчителя, зумовлює сприяння не лише опануванню необхідних теоретичних знань, а й практичному їх застосуванню у професійній діяльності; передбачає поетапний розвиток компонентів дослідницької компетентності педагогів. Дозволяє освітній процес робити випереджальним та безперервним, у результаті чого у вчителів та учнів як суб'єктів навчання формується й розвивається сукупність необхідних особистісних якостей, необхідних для здійснення власних досліджень і систематичному прояву творчої діяльності;

– *особистісно зорієнтований підхід* дозволяє розвинути здатність учителя до вибору, аналізу ситуації, відчуття взаємин з людьми, що оточують; до здійснення рефлексії, оцінювання власної педагогічної діяльності, формування професійної мети, усвідомлення сенсу професійної реалізації; сприяє формуванню професійного образу «Я-дослідник», розвитку відповідальності, самостійності, творчості, впевненості у досягненні успіху, автономності у власних думках та ідеях, здатності до самореалізації; вміння встановлювати особистісні та професійні контакти та віднаходити засоби їх реалізації у професійній діяльності;

– *діяльнісний підхід* сприяє самовираженню педагогів і визначенню діяльності основним засобом розвитку дослідницької компетентності вчителів, формуванню умінь та навичок дослідницької діяльності. Передбачає не лише опанування педагогами та дітьми нових знань задля

вирішення конкретних завдань, а й формування та розвиток у них уміння бачити проблему, визначати тему, мету, завдання, гіпотезу, проводити, презентувати результати й аналізувати власне дослідження;

– *системний підхід* полягає у структуруванні освітнього процесу та виділенні в ньому складових розвитку дослідницького потенціалу педагогів; виокремленні ефективних методів освітньої взаємодії; здійсненні диференційованого і водночас цілісного впливу на основі їх взаємної доповнюваності; інтеграції знань різних наук (педагогіки, психології) у процесі розвитку дослідницької компетентності педагогів; встановленні зв'язків і взаємодій компонентів освітнього середовища, спрямованого на розвиток дослідницьких вмінь та навичок.

Навчальна стратегія дистанційного спецкурсу:

Реалізація завдань для досягнення результатів здійснюється шляхом:

– розгляду теоретичного матеріалу у вигляді інформаційних повідомлень;

– створення можливостей для розвитку самостійності, ініціативності, відповідальності педагогів, їх здатності до творчого розв'язання професійних проблем, готовності до подальшого особистісного і професійного розвитку із зазначеної теми;

– виконання практичних робіт, завдань для самостійної роботи спрямованих на набуття слухачами вмінь і навичок на практиці застосовувати набуті знання;

– участі слухачів в обговореннях на форумі актуальних освітніх питань, обміні досвідом з метою розвитку дослідницької компетентності, установок і рис для використання у професійній діяльності здобутих знань, вмінь (навичок) через здійснення власних педагогічних досліджень;

– проведення вхідного та вихідного електронного тестування для виявлення наявних та набутих знань з теми спецкурсу.

Для технологічного забезпечення дистанційного спецкурсу використано програму Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning

Environment – модульне динамічне об'єктно-орієнтоване середовище для навчання), спеціально створену для он-лайн курсів як систему управління віртуальним середовищем, орієнтовану на організацію взаємодії між викладачем та слухачем.

Матеріал дистанційного спецкурсу розміщено на сайті «Віртуальна школа педагога-дослідника» у вигляді веб-сторінок, файлів, посилань на різні джерела. Електронне тестування передбачає виконання завдань різних типів, що автоматично фіксуються, перевірку результатів, регламентування часу та варіювання завдань.

Специфіка спецкурсу та особливості викладання. Зміст спецкурсу розрахований на 36 годин та представлений темами, що у повній мірі віддзеркалюють особливості пошуково-дослідницької роботи педагогічного працівника. Зміст спецкурсу представлено у модулях, за окремими темами, що включають такі компоненти: теоретичний навчальний матеріал, практичні роботи, завдання для самостійної роботи, електронне тестування.

Практичні завдання спецкурсу направлені на закріплення знань і набуття умінь та навичок для здійснення дослідницької діяльності, організації на її основі освітнього середовища для підвищення якості педагогічного процесу; створення ідеального образу педагога та зіставлення з власним педагогічним образом, що дає змогу оцінити можливості вчителів у професійній сфері, спрямованій на розвиток дослідницької компетентності.

Завдання для самостійної роботи орієнтовані на аналіз і обговорення результатів дослідницької діяльності, обмін досвідом; актуалізацію проблеми розвитку дослідницької компетентності педагогів; розвиток професійно важливих якостей, інтересів і мотивів, необхідних для здійснення власної дослідницької діяльності й уміння її презентувати.

Дистанційний спецкурс «Вчимося здійснювати педагогічне дослідження» включає три модулі, які є взаємопов'язаними та

завершуються контрольними запитаннями та електронним тестуванням (табл. 1).

Таблиця 1.

Тематичний план дистанційного спецкурсу

№ з/п	Назва модуля і теми	Кількість годин
1.	Змістовий модуль I. Теоретичні основи дослідницької компетентності педагога	6
1.1.	Розвиток дослідницької компетентності педагогів як завдання післядипломної педагогічної освіти	2
1.2.	Сутність поняття «дослідницька компетентність педагога»	2
1.3.	Структура дослідницької компетентності педагога	2
2.	Змістовий модуль II. Основи побудови пошуково-дослідницької роботи	20
2.1.	Основи виконання пошуково-дослідницької роботи	4
2.2.	Принципи педагогічного дослідження	2
2.3.	Методи педагогічних досліджень	4
2.4.	Вибір та формулювання теми педагогічного дослідження	2
2.5.	Визначення мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження	2
2.6.	Визначення гіпотези педагогічного дослідження	2
2.7.	Алгоритм здійснення педагогічного дослідження	2
2.8.	Основні вимоги до проведення експерименту	2
3.	Змістовий модуль III. Оформлення та презентація результатів педагогічного дослідження	8
3.1.	Правила оформлення пошуково-дослідницьких робіт	2
3.2.	Правила цитування та написання пошуково-дослідницьких робіт	2
3.3.	Вимоги до написання тез, статей та доповідей	2
3.4.	Вимоги щодо бібліографії	2
Підсумкове електронне тестування		2
Всього годин:		36

До кожної теми модулів подано стандарт навчальних досягнень слухачів (табл. 2).

Зміст спецкурсу

№ з/п	Зміст навчального матеріалу спецкурсу	Вимоги до навчальних досягнень
1.	<i>Змістовий модуль I. Теоретичні основи дослідницької компетентності вчителів математики</i>	
1.1.	Розвиток дослідницької компетентності педагогів як завдання післядипломної педагогічної освіти	Слухач: <i>усвідомлює</i> пріоритетним завданням післядипломної педагогічної освіти розвиток дослідницької компетентності вчителів
1.2.	Сутність поняття «дослідницька компетентність педагога»	Слухач: <i>усвідомлює</i> сутність понять «дослідницька компетентність педагога», «педагога-дослідник», «дослідницька діяльність»; <i>характеризує</i> вчителя, що володіє дослідницькою компетентністю
1.3.	Структура дослідницької компетентності педагога	Слухач: <i>усвідомлює</i> структуру дослідницької компетентності педагога; <i>характеризує</i> компоненти дослідницької компетентності педагога
2.	<i>Змістовий модуль II. Основи побудови пошуково-дослідницької роботи</i>	
2.1.	Основи виконання пошуково-дослідницької роботи	Слухач: <i>усвідомлює</i> сутність поняття «педагогічне дослідження»; <i>характеризує</i> види досліджень у педагогіці, основні елементи педагогічного дослідження; <i>висвітлює</i> ознаки педагогічного дослідження
2.2.	Принципи педагогічного дослідження. Методологічні підходи	Слухач: <i>усвідомлює</i> сутність понять «принципи» та «методологічні підходи» <i>характеризує</i> принципи та основні методологічні підходи педагогічного дослідження

2.3.	Методи педагогічних досліджень	Слухач: пояснює сутність понять «метод», «методологія», «методика»; висвітлює класифікацію методів досліджень; характеризує основні методи педагогічних досліджень
2.4.	Вибір та формулювання теми педагогічного дослідження	Слухач: характеризує сутність теми педагогічного дослідження; спроможний визначити тему власного педагогічного дослідження
2.5.	Визначення мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження	Слухач: характеризує сутність мети, завдань, об'єкту та предмету дослідження; спроможний сформулювати мету, завдання, об'єкт та предмет власного педагогічного дослідження
2.6.	Визначення гіпотези педагогічного дослідження	Слухач: усвідомлює сутність поняття «гіпотеза»; спроможний сформулювати та розробити гіпотезу власного педагогічного дослідження
2.7.	Алгоритм здійснення педагогічного дослідження	Слухач: усвідомлює послідовність етапів педагогічного дослідження; пояснює алгоритм здійснення педагогічного дослідження
2.8.	Основні вимоги до проведення експерименту	Слухач: усвідомлює сутність поняття «педагогічний експеримент» характеризує особливості проведення та основні етапи педагогічного експерименту
3.	Змістовий модуль III. Оформлення та презентація результатів педагогічного дослідження	
3.1.	Правила оформлення пошуково-дослідницьких робіт	Слухач: усвідомлює сутність поняття «якісні характеристики наукової

		<p>мови»;</p> <p>обґрунтовує використання основних форм наукового викладу матеріалів дослідження, загальні вимоги до написання пошуково-дослідницької роботи, її структурні елементи;</p> <p>характеризує особливості мови та стилю пошуково-дослідницької роботи</p>
3.2.	Правила цитування та написання пошуково-дослідницьких робіт	<p>Слухач:</p> <p>усвідомлює основні правила цитування та написання пошуково-дослідницьких робіт;</p> <p>характеризує існуючі види цитувань;</p> <p>уміє цитувати і робити посилання на використанні джерела</p>
3.3.	Вимоги до написання тез, статей та доповідей	<p>Слухач:</p> <p>усвідомлює основні вимоги до написання тез, статей та доповідей;</p> <p>характеризує структурні елементи тез, статей та доповідей</p>
3.4.	Вимоги щодо бібліографії	<p>Слухач:</p> <p>пояснює основні правила та порядок оформлення наукової літератури</p> <p>уміє здійснювати бібліографічний пошук, правильно робити посилання на використанні джерела, оформлювати список літератури відповідно до вимог</p>

Даний дистанційний спецкурс «Вчимося здійснювати педагогічне дослідження» можна використовувати як на курсах підвищення кваліфікації педагогів, так і в системі методичної роботи у міжкурсовий період.

Рекомендована література:

1. Апазаова З. Н. Компетентностный подход в формировании исследовательской компетентности будущего педагога / З. Н. Апазаова // Концепт – март. – 2012, ART 1227. – Киров, 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.covenok.ru/koncept/2012/1227.html>
2. Базурін В. М. Розвиток дослідницьких умінь майбутніх учителів математики і фізики у процесі навчання інформаційно-комунікаційних технологій : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія і методика проф. освіти" / Базурін В. – Київ, 2012 – 20 с.
3. Балашова С. П. До проблеми професійної підготовки вчителя-дослідника / С. П. Балашова // Наукові записки.– Ч. 3. – К. : НПУ, 1999. – С. 8–13. – (Серія «Педагогічні та історичні науки»).
4. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад; редкол. : М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова [и др.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. – 528 с. С. 191.
5. Бібік Н. М. Компетентна освіта – від теорії до практики / Н. М. Бібік, І. Г. Єрмакова, О. В. Овчарук – К. : Пляда, 2005. – 120 с.
6. Вимоги до оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій (розроблено на підставі ДСТУ 3008-95 “Документи. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення”) // Бюлетень ВАК України. – 2011. – № 9–10. – С. 2–10
7. Головань М. С. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність» / М. С. Головань, В. В. Яценко // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: [зб. наук. праць]. – Вип. VII. – Кривий Ріг : Видавничий відділ НМетАУ, 2012. – С. 55–62.
8. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
9. Дудченко А. А. Основы научных исследований : Учеб. пособие / А. А. Дудченко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 114 с.
10. Єгорова О. В. Педагогічні умови розвитку пізнавальної активності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі науково-дослідної роботи : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / О. В. Єгорова. – Харків, 2009. – 22 с.
11. Кислий В. М. Організація наукових досліджень: навчальний посібник / В. М. Кислий. – Суми : Університетська книга, 2011. – 224 с.
12. Клименюк О. В. Технологія наукового дослідження: авторський підручник / О. В. Клименюк. – Київ-Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2006. – 308 с.
13. Кочетов А. И. Культура педагогического исследования / А. И. Кочетов. – М. : Высш. школа, 1996. – 342 с.
14. Кузнецова И. В. Формирование профессиональной компетентности в области информационно-коммуникационных технологий у будущих учителей математики : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения» / Кузнецова И. – Ярославль, 2006 – 25 с.
15. Кушнер Ю. З. Методология и методы педагогического исследования / Ю. З. Кушнер – М. : Дрофа, – 2001. – 66 с.
16. Лазарев В. С. Основи педагогічної творчості: Навчальний посібник для пед. ін-тів / Сумський держ. пед. ін-т ім. А.С. Макаренка. – Суми: ВВП "Мрія-1" – ЛТД, 1995. – 212 с.
17. Лузан П. Г. Основи науково-педагогічних досліджень / П. Г. Лузан, І. В. Сопівник, С. В. Виговська – К. : Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2010. – 216 с.

18. Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник / С. О. Сисоєва, Т. Є. Кристопчук. – Рівне: Волинські обереги, 2013. – 360 с.
19. Миргородська О. Л. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів географії у процесі професійної підготовки : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / О. Л. Миргородська. – К., 2008 – 22 с.
20. Никонорова И. Я. Особенности использования системно-структурного критерия в определении профессиональной компетентности учителя : дис... канд. пед. наук : 13.00.08 / Никонорова Ирина Яковлевна. – Комсомольск-на-Амуре, 2003. – 192 с.
21. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. — К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
22. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі : навч. посібник / І. П'ятницька-Позднякова. – К.: 2003. – 116 с.
23. Раков С. А. Формування математичних компетентностей учителя математики на основі дослідницького підходу у навчанні з використанням інформаційних технологій : дис... док. пед. наук : 13.00.02 / С. А. Раков. – Х., 2005. – 538 с.
24. Савенков А. И. Концепция исследовательского обучения / А. И. Савенков // Школьные технологии. – 2008. – № 4. – С. 47–50.
25. Савченко О. Я. Удосконалення психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів у контексті модернізації шкільної освіти / О. Я. Савченко // Науковий вісник Миколаївського державного університету. – Вип. 12. – зб. наук. пр. – Т. 1. – 2006. – С. 22–36. – (Серія „Педагогічні науки”).
26. Сидоренко В.К., Дмитренко П.В. Основи наукових досліджень: навч. посібник. / В.К. Сидоренко, П.В. Дмитренко – К. РННЦ "ДІНІТ", 2000. – 259 с.
27. Степанов Е. Н. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания [Текст] / Е. Н. Степанов, Л. М. Лузина. – Москва : ТЦ Сфера, 2002. – 160 с.
28. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
29. Яворська Г. Х. Педагогіка для правників: навчальний посібник / Г. Х. Яворська. – Київ : Знання, 2004.– 335 с.
30. Ягупов В. В. Педагогіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.